

CITEVA ASPECTE ALE CIRCULAȚIEI IVIRIENELOR ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA

ELENA RODICA COLTA

Activitatea tipografică și editorială¹ desfășurată de Antim Ivireanu la începutul veacului al XVIII-lea a reprezentat în istoria culturii și a tiparului românesc o etapă distinctă, comparabilă ca performanță culturală² cu aceea a marilor oficine occidentale Plantin sau Elzevier.

Lucrînd între două veacuri, succesiv, în patru centre tipografice³, luînd cu sine de fiecare dată, doar o parte din tiparniță și din meșteri, Antim realizează asemeni acestor case editoriale străine, păstrînd desigur proporțiile cantitative, o producție tipografică unitară.

Privită sintetic, întreaga sa activitate urmează un anumit program cultural, fiind centrată pe două mari idealuri: apărarea ortodoxiei de tendințele calvine și catolice care se manifestă în epocă, prin intermediul cărților grecești și slavone și imprimarea unui caracter național culturii române prin traducerea și tipărirea principalelor cărți de cult și a cîtorva cărți de desfătare.

În funcție de necesitățile culturale ale vremii s-a fixat la două formate: unul mare, de lux, ce ține de cultura aulică de la curtea lui Brîncoveanu⁴ și un format obișnuit, destinat unor cumpărători de condiție modestă.

¹ A tipărit 64 de cărți: 30 în limba greacă, 24 în limba română, o carte în limba slavonă, 8 cărți bilingve dintre care 5 slavo-române, 2 în greco-arabe și una greco-română, o carte în trei limbi, grecește, slavonește și românește. Dintre acestea 17 s-au tipărit în forma dată de Antim, 8 s-au retipărit chiar în vremea sa. 4 cărți reprezintă propriile sale lucrări, 10 au prefețe sau scrisori de dedicație scrise de el însuși, pentru 5 a compus versuri, la altele 6 a adăugat în final note prin care cere iertare pentru greșelile de tipar iar 6 sînt traduse de el din limba greacă, vezi Fanny Djindjibașvili, *Antim Ivireanul cărturar umanist*, Iași, 1982.

² Redactarea acestor cărți a necesitat o impresionantă activitate filologică, ce presupune erudiție și cunoașterea limbilor străine și a celor clasice: traducerea textului, normarea limbii române, creerea unui model de text pentru fiecare lucrare în parte, cu respectarea canoanelor dar și cu plierea acestora pe gîndirea românească, iar în cazul textelor muzicale păstrarea în traducere a ritmului și respectarea necesităților melodice ale muzicii bisericești.

³ București (1691—1694; 1701—1705); Snagov (1694—1702); Rîmnic (1705—1708); Tîrgoviște (1709—1715).

⁴ Vezi Virgil Cîndea, *Răzîunea Dominantă*, Cluj-Napoca, 1979; Victor Papacoste, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București 1983; Virgil Cîndea, C. Simionescu, *Prezențe culturale românești*, Istanbul, Ierusalim, Paris, Palmaș, Sinai, Alep, București 1982.

EDITII IVIRIENE ATESTARI DOCUMENTARE

În ceea ce privește forma artistică a cărților, Ivireanu crează un anumit caracter de literă, o ornamentică și ilustrație proprie care îi individualizează tipăriturile de restul producțiilor românești.

Pornind de la aceste premise, ce țin de intențiile producătorului, vom urmări în continuare, în mecanismul relației producător-carte-cititor, câteva aspecte legate de difuzarea ivirienei în vestul Transilvaniei; interesul pe care l-au stîrnit, opțiunea diferitelor categorii socio-culturale pentru ele, substratul politic al achizițiilor, rolul cultural al acestor tipărituri în comunitățile românești din comitatele vestice în veacul al XVIII-lea⁵.

⁵ Vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demeny, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană*, București 1985.

Încheierea evidenței patrimoniului cultural național de carte în județul Arad a permis identificarea unui număr de 85 de iviriene, provenind, în proporție diferită, în funcție de tiraj, de limbă și de opțiunile locuitorilor, din toate cele patru centre tipografice⁶.

14 din acestea, din seria rîmniceană și țirgovișteană, concentrate astăzi în două fonduri publice⁷, au circulat veacurile trecute în fostele comitate Hunedoara și Zărand, fiind legate istoric și cultural de această zonă.

După cum s-a întîmplat și în alte zone, fenomenul cultural al difuzării acestor cărți a fost condiționat de realitățile politice, sociale și economice cu care se confruntă ținutul la începutul veacului al XVIII-lea.

Trecerea Transilvaniei sub suzeranitatea austriacă, conscrierea populației și recalcularea contribuției populației începînd cu anul 1715, războiul curuților lui Rakoczi cu pustiirile și represiunile ce îi urmează, trecerea Mitropoliei Ardealului la religia greco-unită, seceta din anii 1717—1719 urmată de foamete, molimele aduse de războaiele cu turcii, au determinat înrăutățirea situației sociale și economice a populației românești din întreg Ardealul.

Asemeni multor altora, românii din Apuseni, din ținutul Hunedoarei, din Țara Hațegului, înobilăți de străbuni pentru vitejia lor în luptele cu turcii, care obișnuiau să se autointituleze în petiții și jalbe nemeși chinezi își pierd treptat privilegiile, se trezesc trecuți pe listele de conscriere ca iobagi și ca uniți cu biserica Romei, sărăcesc, rămînînd fără nici un sprijin în fața autorităților străine.

În aceste condiții, prezența tipăriturilor iviriene în Munții Apuseni și în ținuturile de la poalele acestora, dobîndește un substrat politic. Ideea de „lege strămoșească“, pe care mentalul colectiv o asociază cărților venite din tipografia munteană ca sprijin moral constituie, vreme de un veac, principalul argument al achiziționării lor, anulînd problema prețurilor.

Celălalt interes de a le obține va fi de ordin cultural.

În ciuda persecuțiilor de tot felul, viața spirituală a satelor românești a continuat să se desfășoare în cadrele tradiționale.

În preajma bisericilor de lemn, rămase, cum am menționat deja, fără ierarhi și amenințate cu desființarea, meșteri veniți peste munți zugrăvesc icoane după canoanele bizantine sau copiază cărțile de faimă ale veacului trecut: Cazania lui Varlaam, Alexandria.

În desagi duc „cărți bune“, ivirienele care veneau să umple marea lipsă de carte a vremii.

Cumpărarea lor clandestină, după cum a fost și transportul, se face, potrivit însemnărilor rămase pe file, în casele preoților sau ale fruntașilor comunității.

Prețul este ridicat, sacrificiul financiar mare. Localitățile le cumpără însă pe rînd, după cum răzbat pînă la ele.

⁶ Distribuite pe centre tipografice situația statistică a iviriienelor din județul Arad este următoarea: București un exemplar (greco-român, Tipografia domnească); Snagov 3 ex.; Rîmnic 26 ex.; Țirgoviște 55 ex.

⁷ Biblioteca Episcopiei ortodoxe române Arad, și Muzeul orașenesc Lipova. Colecția Ștefan Crișan.

Le găsim în Vidra, Țărmure, Ociu, Băsarăbasa.

Însemnările referitoare la acest moment din istoria satului sînt și ele semnificative.

Popa Adam din Basarabasa cumpără în 1717, cu banii săi, un *Liturghier (Țirgoviște, 1713)*⁸. Plătește 5 zloți amenințînd cu anatema pe oricine „va umbla să o ieie“, semn că furtul de cărți sau revinderea lor fără acordul comunității erau practici curente.

Crîșan Ioan din localitatea vecină Ociu, dăruiește în anul 1719 satului său, înregistrat în conscripția din 1720 cu 7 familii de țărani iobagi⁹, un *Catavasier (Țirgoviște, 1714)*¹⁰.

Însemnarea este scrisă de același popă Adam pus martor la achiziție, pentru a evita orice dezmințire sau nerecunoaștere viitoare.

Pușa Pătru din Trestia, cumpără tot în folosul comunității sale un *Octoih (Țirgoviște, 1712)*¹¹, angajîndu-se cu familia să plătească și reparațiile viitoare ale cărții: „Și de s-ar deslega această carte adică Octoih noi să o legăm cu Pușa Toader și Pușa Gheorghie, feciorii lui Pușa Pătru. Și am scris eu Ioan Dascălul ot Sad. Văleat 1746“.

Martor la danie și la angajament, n-ar fi exclus ca vînzătorul cărții să fi fost chiar dascălul din Sad.

Un alt exemplar din *Octoih (Țirgoviște 1712)*¹², ajunge, în anul apariției în Lăpugiul de Sus, la popa Crăciun. Revîndută, peste 20 de ani o găsim în Hunedoara. De aici va fi dusă în Coșteiu și în cele din urmă la Lipova.

Făcînd de data aceasta drumul invers, de pe Valea Mureșului, de la Birchîș, va ajunge în final tot în Lăpugiul de Sus ediția primă a *Molitvenicului (Rîmnic, 1706)*¹³, tradusă de Antim personal.

Biserica „neunită» din Bacea, după cum specifică însemnarea spre a desminți parcă actele vremii¹⁴, își procură în cursul secolului al XVIII-lea un *Liturghier (Țirgoviște 1713)*¹⁵.

Un alt exemplar al acestei ediții este atestat la Păclișa¹⁶ iar un al treilea în Sălașul de Sus¹⁷.

Pe acesta din urmă, des împrumutat, un oarecare popă Ambrozie din Sălașul de Sus, a scris, folosînd spațiul de pe filele de gardă o întreagă corespondență cu protopopul locului.

Din ediția a doua a *Molitvenicului (Țirgoviște 1713)* menționăm un exemplar în satul Sulighete¹⁸ și altul în Măceu¹⁹.

⁸ Vezi Colecția Mănăstirii Sf. Simion Stîlnicul Arad—Gai, cota 187.

⁹ Vezi Traian Mager, *Ținutul Hălmașului*, vol. I, Arad, 1938, p. 67.

¹⁰ Identificat în localitatea Honțisor (jud. Arad). Transferat Bibliotecii episcopale.

¹¹ Biblioteca episcopală cota 86/C.R.V.

¹² Muzeul orașenesc Lipova, Colecția Ștefan Crîșan, nr. inv. 99.

¹³ Idem, nr. inv. 398.

¹⁴ Vezi Gheorghie Barițiu, *Istoria Transilvaniei*, vol. I (1683—1848), Sibiu 1889, p. 165—219.

¹⁵ Biblioteca episcopală, cota 97.

¹⁶ Muzeul orașenesc Lipova, Colecția Ștefan Crîșan, nr. inv. 556.

¹⁷ Biblioteca episcopală, cota 114.

¹⁸ Biblioteca episcopală, cota 84.

¹⁹ Idem, cota 121.

Pe exemplarul din Măceu, preotul locului, Nicolae Papp, va face, utilizând spațiul de la forzaț, o serie de notații cu caracter economic încercând să fixeze în memoria colectivității zilele de cumpănă ale satului „... în toamna acestui an (1813) au fost mare scumpete, căci cucuruzul care vara era cu 17 zloți au fost iarna cu 7 zloți și celelalte asemenea. Toată vara aceea mai în toate satele au murit cătră 10—20 sau 30 de oameni de foame iară în Măceu, cu mici cu mari au murit pină la 108⁴.

Circulația, revinzările înregistrate, indică menținerea interesului pentru iviriene și în a doua jumătate a veacului.

La 70 de ani de la ieșirea de sub tipar, vreme în care în mentalitatea unei colectivități o carte devine bătrână, popa Simion din Vilcelele Bune cumpără de la satul Blăjeni un *Octoih* (*Tirgoviște*, 1712) cu 6 zloți²⁰.

Pe lângă aceste tipărituri de format obișnuit și mic, ușor de transportat, cu o frecvență ridicată în zonă, au fost înregistrate și câteva ediții mari.

Reconstituind pe baza însemnărilor istoria respectivelor exemplare constatăm că au fost cumpărate de o categorie înstărită și cultivată, nemeși și preoți, care vor folosi dimensiunea impresionantă și legăturile bogat ornamentate de meșterii de la Rîmnic²¹ al acestor cărți, ce dau ritualului un oarecare fast și prestanță în tradiția bizantină, spre a mări tezaurul comunității și spre a impune ocupatorilor străini biserica românească.

Unul dintre aceștia este Popa Vasile din Silvașul de Sus. Refugiat din calea armatelor lui Rakoczi în Muntenia, aduce la înapoiere, în 1708 un *Antologhion* (*Rîmnic 1705*) legat împreună cu un Osmoglasnic (*Rîmnic*, 1706)²².

Însemnarea ne oferă și câteva date referitoare la persoana cumpărătorului. Originar din Bălgrad, popa Vasile este nepotul cunoscutului Pater Ianăș²³ cel venit din Țara Românească, pe care-l găsim în jurul anului 1700 distribuind Chiriacadromioane²⁴, cărți scoase cu sprijinul direct a lui Brîncoveanu care își trimite tipograful, pe cel mai bun ucenic al lui Antim spre a săvârși lucrare.

Cuvintele slavone pe care le strecoară în însemnare, cu pedanterie cărturărească, ne indică în persoana acestuia un discret adversar al limbii folosite la Roma.

Un alt exemplar din Colligat-ul rîmnicean îl găsim la Dobra²⁵.

Cumpărat în 1711 de un oarecare Vanc din categoria grănicerilor liberi, este încredințat protopopului Iosiv din localitate, un alt reprezentant al inteligenței românești hunedorene de la începutul veacului XVIII.

²⁰ Ibidem, cota 120.

²¹ Vezi Costea Marinoiu, *Istoria cărții vilcene*, Craiova, 1981.

²² Identificat în comuna Semeac. Transferat Bibliotecii episcopale.

²³ Vezi Pavel Binder, *Membrii familiei Pater din Transilvania sprijinitori ai ortodoxiei și factori de unitate națională*, în *Mitropolia Ardealului*, 1979, nr. 4—6, p. 347—353.

²⁴ Vezi exemplarul din localitatea Zărand (jud. Arad) dăruit inițial de Pater Ianăș Orășii. Centrul județean de concentrare Arad—Gai nr. inv. 1066.

²⁵ Muzeul orașenesc Lipova. Colecția Ștefan Crișan, nr. inv. 357.

Ca păstrător al cărților comunității, se îndeletnicește nu numai cu lectura. Gospodărindu-le, învață meșteșugul legătoriei reparând în schimb de bucate, cărțile din zonă²⁶.

În ceasurile de grea cumpănă pentru dobreni, notează cu conștiință de cronicar pe cărțile ce-i sînt la îndemîna²⁷: „An 1716 meseața iulie 12 într-această vreme iar să turbură pace întră nemți și întră turci. Ober-căpităna trecu prin vad peste hotar cu cătenele și s-au bătut oștile cele mari la Pêtervaradin. Și au bătut nemții pe turci și au descălecat nemții spre Timișoara prin Tighenus. Au scris popa Iosiv ot Dobra“.

Încheind seria prezentărilor cîteva concluzii se impun.

Examenul zonal efectuat, vine să completeze cu noi informații datele deja cunoscute.

Larga difuzare teritorială și audiența cărților la toate nivelele socio-culturale de receptori ne indică adevărata dimensiune a acestor tipărituri în cultura românească a începutului de veac XVIII.

În plus, prezența lor în Transilvania, într-o vreme de silnicii morale și de asuprire s-a dovedit vitală pentru păstrarea ființei naționale, prin sentimentul de apartenență la tradiție pe care îl trezesc în inimile cumpărătorilor.

Din rîndul acestor cumpărători cu cugetul liber, în răstimpuri de istorie vor ieși la iveală eroi ca Horea și Iancu.

Cît privește destinul acestor cărți, ivirienele vor fi păstrate cu grijă chiar după ce noile tipografii de la Rîmnic și București vor prelua sarcina prelucrării planificate de cărți pentru ardeleni.

Ele vor fi transmise din generație în generație „celor ce vor veni“, alături de capodoperele pe lemn și sticlă de veche artă românească și de celelalte cărți aduse de peste munți, reprezentînd pînă astăzi în mentalul colectiv al acestor așezări moștenirea culturală al comunității.

SOME ASPECTS OF THE CIRCULATION OF ANTIM IVIREANU'S PRINTINGS IN THE COUNTRY OF HUNEDOARA

Summary

Starting from the assumption that the editions brought out by Antim Ivireanu at the beginning of the 18th Century represent a cultural achievement, the printings competing, technically and artistically, with the productions of the great western editing houses, the author follows the way of spreading of a number of 14 of Ivireanu's printings on the territory of the county of Hunedoara, pointing out a series of socio-cultural, and political implication of the purchase.

²⁶ Biblioteca episcopală, cota 10/F.

²⁷ Notația scrisă pe Chiriacadronionul (Bălgrad, 1699), din satul Valea Mare de Mureș. Transferat la Biblioteca episcopală.